

УДК 39(477.8=411.16)

Панура Ірина Іванівна
аспірантка Київського національного університету культури і мистецтв

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА ЄВРЕЇВ ДРОГОБИЧЧИНИ

Порушено проблему збереження та відродження етнокультурної спадщини галицьких євреїв, що в різні історичні періоди проживали і працювали в місті Дрогобич.

Ключові слова: єврейська культура, етнокультурна, єврейська громада, багатокультурність, культурно-історичні традиції.

Поднято проблему сохранения и возрождения этнокультурного наследия галицких евреев, что в разные исторические периоды проживали и работали в городе Дрогобыч.

Ключевые слова: еврейская культура, этнокультурная, еврейская община, культурно-исторические традиции.

Raised the problem of preservation and revival of ethnic and cultural heritage of the Galician Jews, that in different historical periods have lived and worked in the city of Drohobych.

Key words: Jewish culture, ethnocultural, the Jewish community, multiculturalism, cultural and historical traditions.

Сучасна Українська держава репрезентує себе у світі як демократична країна із самобутньою історією, мовою, традиціями, культурою. Саме тому серед актуальних проблем культурології та мистецтвознавства виокремлюються питання етнокультури регіонів як умови самозбереження, самовираження та розвитку в глобальному світі.

Духовні надбання національних меншин є органічною складовою та важливим чинником збагачення та розвитку всього українського суспільства, хоча в певних історичних умовах під впливом геополітичних, економічних, соціальних та інших чинників вони зазнали значних трансформацій.

Яскравим прикладом співіснування різних культур, мов, релігій та традицій є Дрогобиччина, розташована в південно-західній частині Галичини. Її етнонаціональний колорит формувався протягом століть; це територія не тільки розквіту багатоетнічного та багаторелігійного суспільства, а й місце руйнування пам'яток культури, винищення людей у ХХ ст., зокрема під час Голокосту, Другої світової війни, етнічних чисток та повоєнного забуття і стирання слідів.

Під час Голокосту було знищено значний пласт багатой матеріальної і духовної єврейської культури. У радянський період залишки цієї спадщини були занедбані або остаточно ліквідовані. Тільки після проголошення незалежної України почався поступовий процес відродження і повернення пам'яток єврейської громади Галичини.

Сьогодні науковці намагаються реконструювати єврейський культурних пласт, інкорпорувати його в сучасний галицький та український контекст. Зацікавлення єврейською культурою пов'язане з бажанням повернення євреїв до своєї галицької ідентичності, відбудови її в усьому багатстві та різноманітності.

Метою статті є розкриття культурно-мистецької діяльності єврейської громади Дрогобиччини як однієї з яскравих форм художнього мислення та самовиявлення.

Життю дрогобицьких євреїв присвячено дуже мало спеціальних досліджень. Основну масу джерел становлять різноманітні за жанром публікації та видання: науково-дослідні, публіцистичні, довідкові, мемуарні (книги, статті). Мемуарні публікації представлені українською діаспорою, переважно колишніх дрогобичан. Культурній сторінці життя міста та єврейської громади присвячені окремі статті у збірниках «Дрогобиччина земля Івана Франка» [2].

Українська діаспорна мемуаристика, акцентуючи увагу на антигуманній та антиукраїнській політиці радянської влади в Галичині, дуже побічно порушує проблему єврейської громади Дрогобича

У «Нарисах із історії Дрогобича», підготовленої провідними фахівцями історії Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка під редакцією Л. Тимошенка, про єврейську громаду згадується в розділі 4.3. «Місто і його національні громади», де вказується, що у міжвоєнний період, єврейська громада була чисельною. За результатами перепису в 1931 р. із 32261 чоловік населення міста, євреїв було 12931 особи, тобто 40%. Вона була активною в економічному, культурному і громадському житті Дрогобича [4].

У науково-популярній праці польського історика В. Будзинського «Місто Шульца» викладена як статистична інформація про економічний та культурний розвиток міста, так і різні спогади дрогобичан польської та єврейської національностей.

Наукові розвідки Й. Гельстона присвячені єврейським культовим спорудам Дрогобича [1].

Аналіз праць показав, що в нинішніх умовах спостерігається прагнення наукового переосмислення етносоціальних процесів міста, але попри всі досягнення науковців необхідно визнати факт відсутності комплексних системних досліджень саме культурно-мистецького життя єврейського Дрогобича.

Галицьке єврейство – це дуже специфічна етнокультурна група, яка після входження Галичини в Австрійську імперію пройшла особливий шлях розвитку і по суті складає особливий субетнос.

Знайомство з документами ДА ІФО показало, що джерела з юдаїки першої половини ХХ ст. хронологічно поділяється на три періоди: австрійський (1727–1918), період Першої світової війни (1914–1918), та польський (1919–1939).

Документи австрійського періоду представлені статутами окремих єврейських громад, міжвоєнний період, представлений документами пов'язаними з переселенням євреїв в Палестину, розвитком сіонського руху, а також з історії 50 єврейських релігійних громад, які діяли в містах і селах Галичини. Це статuti, фінансові звіти, дані про рабинів і членів правлінь, листування з питань діяльності громад та інші документи, які розкривають процес єврейського національно-культурного відродження в 20–30-х роках

XX ст. Джерелознавча база ДА ІФО дозволяє прослідкувати й окремі аспекти діяльності єврейських закладів освіти, які діяли на території Східної Галичини.

Перші відомості про присутність євреїв на Дрогобиччині знаходимо в міських актах 1569 р., хоча згадки про їх присутність у місті датуються 1404, 1425, 1452–1454 рр. З 1578 року польський король Стефан Баторій забороняє євреям проживати в місті та вести торгівлю в усі дні крім ярмаркових, таке обмеження діяло до XVII ст.

Отже стосовно XIV–XV ст. – першого етапу розвитку міста Дрогобича не має підстав впевнено стверджувати про присутність єврейської громади. Скоріше за все невеличка гміна постала лише в XVI ст., коли євреї одержали дозволи на господарську діяльність, в основному, торгівельну.

Селили євреїв спочатку біля жуп, навколо яких вирувало господарське життя. Незважаючи на ординські спустошення у XVII ст., вони активізували своє життя в Дрогобичі.

У 1634 р. було укладено угоду між євреями і старостою Л. Даниловичем, яка вміщує тексти важливих привілеїв. В одному з них вперше згадується «Лан», на якому євреям дозволялося вживати свої «обряди і набожества» згідно їх законом, але заборонялося влаштовувати цвинтар. Це дало змогу збудувати першу в Дрогобичі синагогу, яку в часи козацького нападу 1648 р. було спалено.

За люстрацією 1661–1665 рр. на лані вже виникла ціла вулиця із 15 будинків, зі своїми храмами, генделем і публічними торгами.

Єврейське місто окреслене ревізією 1962 р., вже налічувало 27 об'єктів: «дім великий», будинок-контора, малий будиночок єврейського бакаляра, будинок школяра, золотаря, різника та ін. Містечко на старостинському Лані збереглося до XX ст. Саме тут була збудована невелика синагога. У 1648 р. після козацького штурму міста були зруйновані і синагога, і більша частина єврейського майна [4]

У 1743 р. була зведена мурована божниця і ще кілька малих та звичайних домів молитви. Найбільшу синагогу у Дрогобичу збудовано у 1842–1865 рр., яка збереглася й до нині. Вони були осередками духовного і культурного життя дрогобицьких євреїв.

У 1794 р. австрійським урядом складено перший офіційний перелік населених пунктів Галичини. За цією класифікацією Дрогобичу залишили статус міста. Етнічно він був багатонаціональним, а населення релігійно – конфесійно неоднорідним. Австрійська статистика свідчить, що в 1785 р. у місті мешкало 2866 греко-католиків, 1600 римо-католиків, 2236 – іудеїв.

За переписом 1900 р. – іудеїв було 44,7% від усього населення Дрогобича. З кінця XIX ст. місто та його околиці стають центром великого нафтового басейну, що зумовило стрімкий розвиток техніки, культури і освіти.

Українська та єврейська громади Дрогобича почали активну діяльність з відкриття шкіл. У 1900 р. засновано першу єврейську жіночу гімназію. Створення політичного, освітнього і культурного середовища в Дрогобичі не відбувалося без яскравих особистостей, які представляли ті чи інші громади. Відомим громадським діячем Дрогобича першої половини XX ст. був Еліаш Фаєрштайн і його сім'я. Впливовим промисловець відіграв помітну роль в житті міста. Члени його родини брали участь у комісії із відкриття єврейського кладовища 1926 р., Еліаш Фаєрштайн ініціював будівництво єврейського Дому сиріт, якими опікувалася єврейська віровизнана громада.

Син Еліаша Якуб Фаєрштайн був теж головою єврейської громади, членом Повітового відділу, головою Кураторіуму. Протягом багатьох років курував містом, призначав на посади мерів членів, Громадської ради рабинів, ставився до українців та поляків як до євреїв, забезпечуючи баланс різних етнічних груп.

Доволі неоднозначною була постать сина Еліаша Якуба Фаєрштайна, так само, як і мета, поставлена ним у його меценатській діяльності. Одні вважали його добрим меценатом та патріотом єврейської національної громади міста, інші – корупціонером, політичні махінації якого спровокували «криваві вибори» 1911 р., бюрократизацію міської поліції та частини політиків магістрату і повітової ради.

Ще перед «кривавими виборами» його прибічники вважали, що Я. Фаєрштайн з давніх часів належав до найбільш шанованих і люб'язних людей у Дрогобичі, який мав «порядний характер, шляхетські манери, був великим філантропом і здобув свій статус завдяки своїй наполегливій праці». До початку Першої світової війни Я. Фаєрштайн обіймав кілька серйозних адміністративних посад: голови єврейської ради в Дрогобичі, віце-бургомистра міста (1905–1907 рр.), а також був дійсним членом різноманітних гуманітарних інституцій і товариств. Я. Фаєрштайн, як серйозний політик, долучився до організації власної «партії Фаєрштайна», з якої на вибори 1911 р. делегував доктора права Натана Левенштайна. На противагу його силам діяла сіоністська партія, якою керували пан Шпіцман і доктор Розенберг, котра постійно намагалася очорнити діяльність Якуба Фаєрштайна і навіть в своїй одноденній газеті «Підкарпатський голос» намагалася викрити потаємні факти його кар'єри. Після кривавих виборів, коли військові вбили 26 міщан і поранили 47 осіб, ім'я Я. Фаєрштайна все частіше почало асоціюватися з ініціатором цих подій. Зрештою, джерельні свідчення містять чимало інформації про справжні особисті амбіції Я. Фаєрштайна, політичний піар якого завжди виступав на перше місце краю.

У будь-якому випадку будівництво будинку сиріт мало не тільки політичний характер, але й позитивне культурно-релігійне значення для міста, позаяк, величезна кількість безпритульних єврейських дітей з усього повіту отримали унікальну можливість повноцінного виховання, яке включало проживання і навчання в одному закладі. Як правило, це були діти бідних євреїв, які померли від важкої праці на нафтових підприємствах, значна частина дітей з єврейського Лану. Також першочергове право вступу мали діти єврейських родин, які постраждали в часі «кривавих виборів 1911 р.». У цілому програма набору в сиротинець передбачала виховання єврейських дітей з усього повіту.

У період з 15 грудня 1911 р. до початку січня 1912 р. Я. Фаєрштайн почав організовувати Товариство, яке би безпосередньо займалося підтримкою єврейських сиріт та будівництвом сиротинця, яке отримало назву «Towarzystwo ku wspieraniu wychowankow zakladu sierot zydowskich w Drohobyczu» (далі – «Товариство»). 26 грудня 1912 р. у Дрогобичі відбулися Загальні збори 11 фундаторів «Товариства», які обрали своїм головою ініціатора справи Я. Фаєрштайна. Секретарем «Товариства» голова призначив Леона Шуцмана. На засіданні було уважно перечитано і проаналізовано зміст кожного параграфу статуту «Товариства», після чого одногосно було прийнято рішення про його затвердження. Статут «Товариства» містив 18 параграфів, кожен з

яких стосувався конкретного предметного розділу, які врегульовували інституційний розвиток «Товариства», його внутрішню організацію, функції і щонайголовніше процес будівництва сиротинця та механізми догляду за вихованцями:

26 грудня 1912 р. свої підписи в протоколі першого засідання Товариства і в статуті «Товариства» поставили: Маркус Штернбах, рабин Барух Маргулес, нафтовий магнат Давід Гартенберг, Осіас Шрайер, Норберт Шауфер, нафтовий магнат Ігнацій Файерштайн, Якуб Файерштайн, крайовий адвокат д-р права Александер Бергверк, Леон Шутцман, Давід Блох, Ліпа Золлер (Фоллер).

18 січня 1914 р. відбулася урочиста посвята єврейського сиротинця. Під час виступу до урочистого відкриття хор єврейських студентів цісарсько-королівської гімназії ім. Франца Йосифа I в супроводі органної музики заспівав гебрейською мовою молитву «Matowu». Після цього рабин д-р Барух Маргулес виголосив повчальне казання польською мовою, в якому наголосив на значенні добродійства та милосердя, на яких ґрунтується світ.

З кінця 60-х років XIX ст. засновано товариство «Шомер Ізраель» (Стража Ізраїлю), яке займалося і видавничою діяльністю. Це невеликі газети, листівки, що критикували хасидів, агітували молодь відмовлятися від патріархального способу життя і вступати до світських навчальних закладів, йти шляхом просвітництва та асиміляції.

23 лютого 1883 р. в Дрогобичі вийшла друком перша єврейська газета «Drohobyczer Zeitung» (Дрогобицька газета). Засновником і видавцем був Аарон Хірш Жупнік – єврейсько-німецький письменник. Він не тільки редагував статті, а й займався виданням цілої низки часописів та книг, як для Дрогобича, так і для Галичини. Проіснувала газета до Першої Світової війни.

Єврейська культура Дрогобича другої половини XIX ст. представлена мистецькими постатями братів з родини Готтлібів: Мауріцієм, Пилипом, Леопольдом і Мартином.

Мауріцій Готтліб народився у Дрогобичі в 1856 р. здобув освіту у Львові, Відні, Мюнхені та Кракові. Навчався у відомого майстра польського живопису Яна Матейка. Серед його полотен: «Юдита», «Казимир Великий дарує право євреям», «Євреї, що моляться в синагозі». Він є автором феноменального зображення Ісуса Христа. Мауріцій поєднав у собі традиційне єврейство із захопленням передовими на той час польським малярством презентованим Я. Матейком.

Леопольд Готтліб – молодший брат Мауріція графік і художник, автор картин на єврейську тематику.

Маловідомий сьогодні дрогобицький художник Єфраїм Лім'єн прославився своїми Ілюстраціями до Біблії і у своїх графічних роботах наблизився до видатних представників Європейського модерну.

З містом Дрогобич пов'язана доля однієї з найталановитіших європейських акторок Елізабет Бергнер (1897–1986).

20–30-ті роки XX ст. характеризуються активними процесами єврейського національно-культурного відродження на території Галичини й Польщі.

Джерелознавча база ДА ІФО дає змогу протежити окремі аспекти діяльності єврейських закладів освіти, політичних, релігійних, благодійних, культурно-освітніх, гуманітарних, організацій та осередків.

Важливою ідеєю цих осередків було згуртування єврейства довкола власних етнічних інтересів, залучення до творення й поширення культурних цінностей. Культурно-мистецькі організації займалися популяризацією єврейських музичних творів, влаштовували концерти, вечори музикування, камерні концерти.

Єврейська громада підтримувала талановитих дітей з дитячих будинків та бідного єврейського трудового люду.

У Дрогобичі на той час була відкрита музична школа та єврейська хорова студія, у якій учасники отримували музичні знання та виступали на різних світських заходах.

На культурно-мистецьке життя єврейської громади Галичини взагалі і Дрогобича зокрема початку ХХ ст. мала вплив культурно-просвітницька організація «Культур-ліга». Своєю діяльністю вона охопила Україну, Росію, Литву, Білорусію, Польщу. Її завданням було поширення в народі єврейської світської культури в усіх галузях людської творчості.

Дрогобич зберігає у своєму лоні багато артистичних постатей, що підтверджують багатокультурність цього міста. Одним із феноменальних прикладів багатокультурності міста Дрогобича є постать письменника і художника Бруно Шульца, який уславив його у світі. Він жив і творив на перехресті української, польської та єврейської культури, його творчість була тісно пов'язана з рідним містом. Попри те, що його твори перекладені на всі європейські мови він, на жаль, маловідомий українцям.

Його творчість складають дві повісті «Санаторій під клеписдрою» та «Цинамонові крамниці», що стали шедеврами світової літератури, кілька критичних статей, уривки прози та більше двох сотень оригінальних малюнків.

Як художник він розробив і застосував техніку «*cliche-verre*» (фр. кліше на склі), яку ще називав її складною пластиною. Б. Шульц був єдиним відомим у Польщі графіком, що застосовував ці методи.

Варшавському національному музею належить один із двох оригінальних примірників «Книги бовванізму», що складає невелику кількість відбитків комплекту із 20 гравюр підготовлених автором до друку. Характерною рисою гравюр «Книги бовванізму» є їхня екзальтованість.

У Дрогобичі в Палаці мистецтв музею «Дрогобиччина» експонуються фрагменти стінопису, що був створений у 1942 р., коли Бруно Шульц працював на віллі німецького офіцера, розписуючи дитячу кімнату. За час, що минув після війни, ці малюнки неодноразово забілювали і тільки у 2001 р. під час ремонту будинку дрогобичан Калюжних фахівці побачили стінопис. Ці малюнки належали Бруно Шульцу. Частина стінопису потрапила до музею «Голокосту» в Ізраїлі, а решту (5 фрагментів) у 2002 р. після реставраційних робіт передали до фондів музею «Дрогобиччина».

Бруно Шульц був тісно пов'язаний з рідним Дрогобичем: у міфологічному образі міста, який проходить через усю його творчість, втілені конкретні прикмети Дрогобича, аж до картографічних дрібниць, але в той же час місто – символізує простір, що володіє універсальними рисами створеного Шульцем Всесвіту. Своєю творчістю Б. Шульц довів феноменальне поєднання різних культур, різних національних та естетичних уподобань. Його постать є універсальним і водночас унікальним взірцем єдності культурних надбань всього світу.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка разом із Полоністичним науково-інформаційним центром ім. І. Менька започаткували Шульцфест, якому вже більше 10 років. Політика фестивалю дала змогу не тільки широко популяризувати ім'я донедавна малознаного в нас, проте визначного митця серед його краян, а й явити *urbī et orbī* «дрогобицького самітника» у нових перекладах та сучасних мистецьких і наукових інтерпретаціях. Такий потужний міжнародний науковий та мистецький форум – унікальна подія, безумовно, не тільки в житті Дрогобича, а й усієї України. Він об'єднав учасників багатьох країн світу і став трибуною для всіх шанувальників творчості Бруно Шульца, творча енергія, якого надихає сучасну молодь на нові звершення та сприяє розширенню культурних зв'язків між державами.

Як місто, що виникло і сформувалося на перехресті мов і культур, Дрогобич своєрідно вписався у світову культуру. Сьогодні це унікальне місто намагається творити самобутній образ, відроджуючи забуті історичні, культурні, освітні та мистецькі традиції.

Література:

1. Гельстон Й. Єврейські культові споруди Дрогобича / Й. Гельстон // Сакральне мистецтво Бойківщини. Наукові читання пам'яті Михайла Драгана. Доповіді та повідомлення 25–26 червня 1996 р. – Дрогобич : Відродження, 1997. – С. 20–27.
2. Дрогобиччина – земля Івана Франка. Т. 1. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1973.
3. Мних Р. Дрогобичанин Бруно Шульц / Р. Мних. – Дрогобич : Коло, 2006. – 160 с.
4. Нариси з історії Дрогобича. Від найдавніших часів до початку XXI ст. / наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич: Коло, 2009. – 320 с.
5. Пастух Р. Вулицями старого Дрогобича / Р. Пастух. – Львів : Каменярь, 1991. – 165 с.
6. Тимошенко Л. Міжнаціональні стосунки в Дрогобичі (кінець XIV – XVII ст.) / Л. Тимошенко. // Бруно Шульц і культура Пограниччя: Матеріали двох перших едіцій Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца в Дрогобичі / Польський Інститут у Києві; Полоністичний науково-інформаційний центр ім. Ігоря Менька ДДПУ ім. Івана Франка. – Дрогобич, 2007. – С. 297–320.
7. Футала Ф. Місто Дрогобич в XIX–XX ст. (історіографія проблеми) / Ф. Футала // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. IV. Дрогобич, 2000. – С. 223–233.
8. Шалата М. Культурна панорама Дрогобича між двома світовими війнами / М. Шалата // Галицька брама. – № 10–12. – Львів, 2002. – С. 10–13.